

دانشکده الهیات و علوم انسانی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته الهیات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

بررسی فقهی و حقوقی محصولات تراریخته و مهندسی ژنتیک

نگارش:

زینب محمدی

استاد راهنما:

دکتر علی مرتضوی مهر

استاد مشاور:

دکتر علی بیدمشکی پور

شهریور ماه ۱۳۹۹

اصالت و مالکیت پایان نامه

این جانب زینب محمدی دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته الهیات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه رازی پدیدآور پایان نامه با عنوان بررسی فقهی و حقوقی مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته گواهی و تعهد می‌کنم که بر پایه قوانین و مقررات، از جمله «دستورالعمل نحوه بررسی تخلفات پژوهشی» و همچنین «مصادیق تخلفات پژوهشی» مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (۲۵ اسفند ۱۳۹۳):

- این رساله دستاورد پژوهش این جانب و محتوای آن از درستی و اصالت برخوردار است؛
- حقوق معنوی همه کسانی را که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه / رساله تأثیرگذار بوده‌اند، رعایت کرده‌ام و هنگام کاربرد دستاورد پژوهش‌های دیگران در آن، با دقت و به درستی به آن‌ها استناد کرده‌ام؛
- این پایان نامه / رساله و محتوای آن را تاکنون این جانب یا کس دیگری برای دریافت هیچ گونه مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نکرده‌ام؛
- همه حقوق مادی این رساله از آن دانشگاه رازی است و آثار برگرفته از آن با وابستگی سازمانی دانشگاه رازی منتشر خواهد شد؛
- در همه آثار برگرفته از این رساله، نام استادان راهنما و اگر استاد راهنمای نخست تشخیص دهد، نام استاد(ان) مشاور و نشانی رایانامه سازمانی آنان را می‌آورم؛
- در همه گام‌های انجام این رساله، هرگاه به اطلاعات شخصی افراد یا اطلاعات سازمان‌ها دسترسی داشته یا آن‌ها را به کار برده‌ام، رازداری و اخلاق پژوهش را رعایت کرده‌ام.

تاریخ امضا

حقوق: دانشگاه رازی، ۱۳۹۷

این گزارش و همه حقوق مادی و محصولات آن (مقاله‌ها، کتاب‌ها، پروانه‌های اختراع، برنامه‌های رایانه‌ای، نرم‌افزارها، تجهیزات ساخته شده و مانند آن‌ها) بر پایه «قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان» مصوب سال ۱۳۴۸ و اصلاحیه‌های بعدی آن و همچنین آیین‌نامه‌های اجرایی این قانون از آن دانشگاه رازی است و هرگونه استفاده از همه یا پاره‌ای از آن شامل نقل قول، تکثیر، انتشار، کاربرد نتایج، تکمیل و مانند آن‌ها به صورت چاپی، الکترونیکی یا وسایل دیگر، تنها با اجازه نوشتاری دانشگاه رازی شدنی است. نقل قول محدود در انتشارات علمی مانند کتاب و مقاله یا پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دیگر با نوشتن اطلاعات کامل کتاب‌شناختی، نیازی به مجوز دانشگاه رازی ندارد.

صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد			
تاریخ	نام و نام خانوادگی دانش آموخته	زینب محمدی	
شماره ملی	رایانامه شخصی		

عنوان	بررسی فقهی حقوقی محصولات تراریخته و مهندسی ژنتیک	
رشته تحصیلی	الهیات	گرایش
	فقه و مبانی حقوق اسلامی	

هیئت داوران پس از شنیدن گزارش و دفاع دانشجو، پایان نامه وی را داوری و آن را «عالی □ / بسیار خوب □ / خوب ■ / پذیرفته نشده □» ارزیابی کرد.				
سمت	نام و نام خانوادگی وابستگی سازمانی (پژوهشگاه/ دانشگاه /...)	مرتبه علمی	رایانامه سازمانی	امضا
استاد راهنما	دکتر علی مرتضوی مهر دانشگاه رازی	استادیار		
استاد راهنما				
استاد مشاور	دکتر علی بیدمشکی پور دانشگاه رازی	دانشیار		
استاد مشاور				
استاد داور	دکتر داود گوهری دانشگاه رازی	استادیار		
استاد داور	دکتر خدیجه مرادی دانشگاه رازی	استادیار		
استاد داور				
استاد داور				

نماینده تحصیلات تکمیلی	نام و نام خانوادگی	امضا
	دکتر طلعت ده پهلوان	

این پژوهش را ضمن تشکر و سپاس بیکران و در کمال افتخار و امتنان تقدیم می‌نمایم به:

مخضر مبارک امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف

و شمره زندگی ام، پسر عزیزم محمد حسین، که در سختی ما و دشواری های زندگی، همواره قوت قلبم بوده و خواهد بود.

باساس از

مصدق «من لم یسکر المخلوق لم یسکر الخالق» بسی شایسته است از استاد

فریخته و فرزانه جناب آقای دکتر علی مرتضوی مهر و جناب دکتر علی بیدمشکی پور

که با کرامتی چون خورشید، سرزمین دل را روشنی بخشید و گلشن سرای علم و

دانش را بار اهنمایی های کارساز و سازنده بارور ساختند؛

و همچنین از زحمات سرکار خانم دکتر نسیم حیدری

که مراد نوشتن این تحقیق یاری نمودند

کمال تقدیر و تشکر را دارم.

چکیده

در عصر حاضر به علت رشد سریع جمعیت و با توجه به تکنولوژی‌های زیست محیطی محصولاتی طراحی و مهندسی می‌شوند که آن‌ها را با روش‌های مختلف به مصرف‌کنندگان عرضه می‌کنند، در اصطلاح به این روش مهندسی ژنتیک گفته می‌شود؛ و تولید محصول بدست آمده از این طریق را تراریخته می‌نامند. هدف تحقیق حاضر بررسی فقهی-حقوقی مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته است. تحقیق حاضر از نظر هدف بنیادی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و ابزار مورد نیاز فیش برداری بوده است. نتایج نشان داده که از منظر حقوقی، ایران با پیروی از اسناد بین‌المللی در زمینه محصولات تراریخته قانون ایمنی زیستی را به تصویب رسانده است که در ماده ۲ ای قانون مقرر شده است که استفاده از محصولات تراریخته با تغییرات ژنتیکی مجاز است. همچنین مسئولیت مدنی در این زمینه به عیب تولید و خسارت زیست محیطی مرتبط می‌باشد که در صورت هرگونه عیب محصول یا خسارت‌های محیطی، تولیدکننده ملزم است آن را جبران نماید. از نظر فقهی نیز بین فقیهان اختلاف نظراتی در این زمینه به چشم می‌خورد؛ به صورت کلی می‌توان گفت استفاده از محصولات تراریخته و کاربرد مهندسی ژنتیک، با شروطی شامل حلیت محصولات تراریخت و عدم مخالفت با قوانین دینی و اسلامی، آگاهی و اطلاع دادن به مشتریان از این محصولات، تصویب قوانین لازم و مرتبط به تولید و مصرف این محصولات در قانون اسلامی و همچنین عدم خطر و ضرر جدی برای مصرف‌کننده، مجاز می‌باشد. به طور کل می‌توان اذعان نمود که حقوق دانان و فقیهان در صورتی استفاده از محصولات تراریخته را مجاز می‌دانند که برای سلامتی انسان ضرری نداشته باشد. که در این مساله می‌بایست به قاعده لا ضرر و اصل احتیاط به عنوان ادله فقهی حاکم بر تراریخته‌ها به عنوان ادله عدم جواز مصرف و تولید این محصولات توجه ویژه‌ای شود.

کلمات کلیدی: محصولات تراریخته، مهندسی ژنتیک، حقوق، فقه امامیه

فهرست نوشتار

عنوان صفحه

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱. مقدمه	۲۰
۱-۲. بیان مساله	۲۳
۱-۳. اهمیت و ضرورت تحقیق	۲۵
۱-۴. اهداف تحقیق	۲۵
۱-۵. سوال‌های تحقیق	۲۵
۱-۶. پیشینه پژوهش	۲۵
۱-۷. روش تحقیق	۲۷
۱-۸. ساختار تحقیق	۲۷

فصل دوم: مفاهیم و مبانی تحقیق

مبحث اول: مفاهیم تحقیق	۳۰
گفتار اول: محصولات اصلاح ژنتیکی شده ^۱ ، تراریخته و ترنس ژن ^۲	۳۰
گفتار دوم: زیست فناوری	۳۱
گفتار سوم: مفهوم مهندسی ژنتیک	۳۱
گفتار چهارم: ژن درمانی	۳۲
گفتار پنجم: ژنوم	۳۲
گفتار ششم: کلون سازی	۳۳
گفتار هفتم: محصولات ارگانیک	۳۴
مبحث دوم: مبانی تحقیق	۳۴
گفتار اول: پیشینه مهندسی ژنتیک و تولید محصولات تراریخته:	۳۵
گفتار دوم: اهمیت و لزوم بهره گیری از روش های مهندسی ژنتیک در تولید محصولات کشاورزی (شوکران نجات انسان از بحران گرسنگی)	۳۸
گفتار سوم: مهندسی ژنتیک فناوری ایمن برای تامین امنیت غذایی کشور:	۴۳
گفتار چهارم: علت استفاده از محصولات تراریخته در جهان	۴۶

- گفتار پنجم: جنبه های اقتصاد جهانی و تجاری محصولات تراریخته ۴۷
- گفتار ششم: حق بر غذا و امنیت غذایی ۴۹
- گفتار هفتم: تعهدات ملی و بین المللی دولت ها در زمینه تأمین حق بر غذا ۵۰
- گفتار هشتم: اثرهای مصرف زیاد نانو مواد در تغذیه گیاهان ۵۳
- گفتار نهم: ژنوم انسان و چالشهای اخلاقی و حقوقی در جوامع انسانی ۵۴
- گفتار دهم: محصولات تراریخته از نگاه اسلام ۵۶
- گفتار یازدهم: مبانی فقهی مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته ۵۷
- گفتار دوازدهم: اخلاق زیستی در مهندسی ژنتیک ۵۹
- گفتار سیزدهم: غفلت از حقوق مصرف کنندگان محصولات تراریخته در ایران و اتحادیه اروپا ۶۰
- گفتار چهاردهم: ارتباط مابین مصرف تراریخته ها و کرونا ۶۲
- گفتار پانزدهم: قرائت گزارش کمیسیون اصل ۹۰ درباره محصولات تراریخته در مجلس ۶۵

فصل سوم: جایگاه مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته در اسناد بین المللی و حقوق ایران

- مبحث اول: اصول حقوقی حاکم بر تغییرات ژنتیکی در چارچوب حقوق بین الملل ۷۰
- مبحث دوم: مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته در اسناد بین المللی ۷۳
- گفتار اول: مبانی مسئولیت مدنی مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته در اسناد بین المللی ۷۳
- بند اول: پروتکل ایمنی - زیستی کارتاها ۷۳
- بند دوم: پروتکل الحاقی ناگویا- کوالامپور ۷۶
- مبحث سوم: مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته در حقوق ایران ۷۸
- گفتار اول: ملاحظات حقوقی مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته در حقوق ایران ۷۸
- گفتار دوم: مبانی مسئولیت مدنی در ایران ۷۹
- بند اول: مسئولیت قراردادی ۷۹
- بند دوم: مسئولیت غیر قراردادی ۸۳

فصل چهارم: ماهیت محصولات تراریخته در فقه امامیه

- مبحث اول: مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته و در فقه امامیه ۹۲
- گفتار اول: نظر قرآن مجید بر تفکر و دقت در غذا ۹۲
- گفتار دوم: مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته از منظر اسلام ۹۲

- گفتار سوم: موقف مسئله مهندسی ژنتیک در نظام فقهی شیعه ۹۹
- گفتار چهارم: اسلام و محصولات تراریخته ۱۰۳
- گفتار پنجم: دیدگاه ادله حرمت تغییر خلقت ۱۰۴
- گفتار ششم: دیدگاه ادله حرمت تغییر در دین الله ۱۰۴
- مبحث دوم: مبانی فقهی مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته در فقه امامیه ۱۰۵
- بند اول: تغییر طولی ۱۰۶
- بند دوم: تغییر عرضی ۱۰۶
- مبحث سوم: مبانی فقهی مهندسی ژنتیک، تولید و استفاده از محصولات تراریخته ۱۰۷
- گفتار اول: ادله فقهی دال بر حرمت مهندسی ژنتیک، تولید و استفاده از محصولات تراریخته و نقد و بررسی این ادله ۱۰۷
- بند اول: انسان به عنوان خلیفه خداوند ۱۰۷
- بند دوم: حرمت تغییر در آفرینش ۱۰۸
- بند سوم: نهی از افساد در زمین ۱۱۰
- بند چهارم: آسیب رساندن به تنوع زیستی ۱۱۲
- بند پنجم: قاعده تدلیس ۱۱۳
- بند ششم: قاعده وجوب دفع ضرر محتمل ۱۱۴
- بند هفتم: نقدی بر حاکمیت قاعده وجوب دفع ضرر محتمل بر حکم تولید محصولات تراریخته ۱۱۵
- بند هشتم: آیات تسخیر ۱۱۷
- بند نهم: قاعده سلطنت ۱۱۸
- بند دهم: قاعده اصالة الاباحه (الحل) ۱۲۰
- بند یازدهم: اصالة الاحتیاط ۱۲۱
- گفتار دوم: چالش‌های اخلاقی مهندسی ژنتیک ۱۲۴
- گفتار سوم: مهندسی ژنتیک و ایرادات مذهبی ۱۲۸
- گفتار چهارم: مجوز استفاده از مهندسی ژنتیک و محصولات اصلاح شده ژنتیکی (تراریخته) ۱۳۰
- بند اول: عدم ضرر (مضر نبودن برای انسان) ۱۳۰
- بند دوم: ضرورت و وجوب اثرات طبیعی مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته ۱۳۱
- بند سوم: علم و آگاهی رساندن و اطلاع دادن (برچسب گذاری این محصولات) ۱۳۱

گفتار پنجم: نظرات مختلف علمای شیعه در خصوص مصرف محصولات تراریخته (مهندسی ژنتیک)

۱۳۲

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهاد

۱-۵. نتیجه گیری..... ۱۳۶

۲-۵. پیشنهاد..... ۱۳۹

منابع..... ۱۴۱

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱. مقدمه

طبق گزارش سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۸ درباره امنیت غذایی و تغذیه در جهان، جمعیت انسان های گرسنه در سطح جهان در سه سال گذشته در حال افزایش بوده است. این تعداد برابر جمعیت انسان های گرسنه در دهه ی گذشته است؛ همچنین طبق گزارش جهانی بحران غذا در سال ۲۰۱۷ جمعیت افرادی که دچار گرسنگی و سوء تغذیه هستند در حال افزایش بوده است. فناوری مهندسی ژنتیک و تولید محصولات تراریخته در همه ی جنبه های امنیت غذایی نقش داشته است. به علاوه، انسان همیشه به دنبال کشف راه های گوناگون و درصدد حل معادله ی نامساوی جمعیت و غذا و همچنین دستیابی به الگو و تعیین پارادایمی برای ایجاد مساوات بین این دو موضوع بوده است. در عصر حاضر، بخش بزرگی از تولید مواد غذایی در دنیا بر مقدار کمی از محصولات زراعی متکی است. از آن رو که نباتات و محصولات کشاورزی تولید کننده ها هستند، نقش بسیار مهمی را در چرخه زنجیره غذایی ایفا می کنند. امروزه، در گزارش های متعدد رسمی سازمان های بین المللی از هشدار کمبود غذا برای نسل های آینده خبر می دهند و تاکید می کنند که اگر روند فعلی رشد جمعیت ادامه یابد، مطمئناً نسل های دیگر در آینده با کمبود غذا روبه رو می شوند. از این رو دانشمندان همواره به دنبال راهی برای حل این مشکل به وسیله کشف راه های جدید کشاورزی و تولید انبوه بوده اند. استفاده از فناوری زیستی و مهندسی ژنتیک یکی از این راه هاست. می توان گفت، یکی از علومی که در سال های اخیر رشد قابل توجهی کرده است علم بیوتکنولوژی است که مهندسی ژنتیک یکی از شاخه های آن است، که با سرعتی دور از انتظار بشره پیش می رود و دانشمندان علوم زیستی هیچ مرزی را برای پیشروی علمی و پژوهش نمی شناسند. پیشرفت های شگرف حاصله در این علوم به ویژه در علم مهندسی ژنتیک و بیوتکنولوژی برای نخستین بار امکانات عظیمی را فراهم کرده است. در پزشکی نیز تولید فرآورده های حاصل از بیوتکنولوژی مانند انسولین با منشأ انسانی، ارائه ابزار های دقیق مولکولی برای شناسایی و درمان بسیاری از بیماری ها، امیدهای تازه ای را ایجاد کرده است. از طرفی می توان به کاربردهای مهندسی ژنتیک علاوه در کمک به کنترل بحران گرسنگی و چالش کمبود غذا، به کاربردهای دیگر آن، همچون کاربرد در: علوم پایه، تولیدات صنعتی، کشاورزی و علوم پزشکی اشاره کرد. در زمینه علوم پایه، بررسی هایی مانند مکانیزم های همانند سازی DNA و بیان ژن ها در پروکاریوت ها، یوکاریوت ها و ویروس ها و همچنین چگونگی ساخته شدن و تغییرات

پروتئین‌های داخلی سلول و همچنین مکانیزم ایجاد سرطان از جمله کاربردهای مهندسی ژنتیک است. در زمینه کشاورزی که بستر بسیاری از کاربردهای مهندسی ژنتیک است، تولید گیاهان مقاوم به آفات گیاهی و خشکی، تولید گیاهان پرمحصول و تولید گاوهای دارای شیر و گوشت بیشتر، را می‌توان نام برد. و در زمینه کاربردهای پزشکی، تشخیص بیماری‌های ارثی، تولید انسولین انسانی، تولید هورمون رشد انسان و... را می‌توان نام برد. در سال‌های اخیر گسترش و توسعه تکنیک‌های سنتز DNA نو ترکیب انقلابی را در درمان بسیاری از بیماری‌های انسانی از جمله انواع سرطان‌ها، اغلب بیماری‌های خود ایمنی نظیر دیابت و همچنین تشخیص، پیشگیری و درمان بسیاری از بیماری‌های مادر زادی فراهم آورده است. در عصر حاضر دانش و فن مهندسی ژنتیک و بیوتکنولوژی مولکولی در عرصه‌های بسیار متنوع مانند کشاورزی، تغذیه و مواد غذایی، دامپروری، شاخه‌های مختلف علوم پزشکی و صنایع دارویی، صنایع تخمیری، صنایع نظامی، انرژی، محیط‌زیست و بهداشت بشر، استفاده‌های بسیار ارزشمندی پیدا کرده است. اهمیت بعضی از اصول علمی، در زمان کشف آنها مشخص نمی‌شود، بلکه پس از مدت زمانی که می‌گذرد ارزش آنها معلوم می‌شود. برای جلوگیری از مواجهه با مشکلات تامین امنیت غذایی، چالش کمبود غذا و... استفاده از روش‌های مهندسی ژنتیک، ایجاد موجودات و گیاهان تراریخته رو به افزایش و سطح کاشت آنها در سر تا سر جهان رشد چشم‌گیری داشته است. در حال حاضر پیشرفت امور کشاورزی با شیوه‌های متفاوتی چون روش‌های بیولوژیکی، شیمیایی، مکانیکی و روش‌های گیاه‌شناسی، دوشادوش متخصصان فعالیت می‌کنند. و به دنبال راهی برای بهبود مواد غذایی تراریخته‌اند که در حال حاضر بخشی از زنجیره غذایی مردم در سراسر جهان را به خود اختصاص داده است، اما مصرف آنها با عوارض ناخواسته و ناخوشایندی در میان مصرف‌کنندگان، همراه بوده است. با افزایش روزافزون جمعیت و محدودیت سطح زیر کشت، استفاده از زیست-فناوری برای ارتقاء کیفیت و کمیت مواد غذایی مورد توجه قرار گرفته و غذاهای تراریخته از شیر نوزادان گرفته تا دیگر فرآورده‌های لبنی مصرفی بزرگسالان و سایر مواد مورد استفاده، با استفاده از جایجایی قطعات بزرگ DNA، با ویژگی‌های مطلوب تهیه می‌شوند. گرچه مهندسی ژنتیک یک فناوری جدیدی محسوب می‌شود، ولی سال‌هاست بشر از زیست‌فناوری استفاده می‌کند. تکنیک‌های مهندسی ژنتیک نه فقط موجودات زنده‌ای با خصوصیات نوین، بلکه مواد شیمیایی، یعنی پروتئین‌ها و اسیدهای نوکلئیک را تولید می‌کنند، که می‌توانند در کمک به تشخیص و درمان بیماری

و مشخص کردن انواع سلول ها برای منظور های پزشکی و حقوقی مورد استفاده قرار بگیرند. تولید مواد شیمیایی مفید از موفق ترین کاربردهای اقتصادی مهندسی ژنتیک در زمان حاضر می باشد. (جی.سی.مورل: ۱۳۷۱، ۲۱). گسترش علم در چند سال اخیر تا به آنجا رسیده که با استفاده از تکنیک های ژنتیک در محیط آزمایشگاه و خارج از بدن مادر، گوسفند به دنیا می آید، میتوان از بسیاری از بیماری ها جلوگیری کرد، بیماری های جنین را در رحم مادر تشخیص داد و... این واقعا جای حیرت و خوشحالی دارد. یا به طور مثال استفاده از میکروارگانسیم ها برای تولید پنیر از مصادیق زیست فناوری است که سالهاست بشر از آن استفاده می کند. هزاران سال است که کشاورزان از دست ورزی ژنتیکی برای اصلاح گیاهان استفاده می کنند. برای مثال، حدود ۸۰۰۰ سال پیش بومیان آمریکا با اهلی کردن یک گیاه وحشی به نام تئوزینت ذرت را ایجاد کردند، با این وجود، روش های سنتی اصلاح موجودات (گیاهان، جانوران و...) دارای محدودیت هایی هستند. پیشرفت های علمی و فناوری به ویژه در حوزه مهندسی ژنتیک امکانات جدیدی در اختیار بشر قرار داده است که او را قادر می سازد تا به دستکاری ژنتیکی هر شکلی از حیات و خلق موجوداتی با صفاتی کاملاً جدید پردازد؛ موجوداتی که پیدایش آنها با روش های طبیعی ممکن نیست. امروزه از محصولات مهندسی ژنتیک در حوزه های مختلف مانند درمان های پزشکی، تولید انواع داروها (واکسن ها و پروتئین های) نو ترکیب، افزایش تولید محصولات کشاورزی، صنعت، پاکسازی محیط زیست از انواع آلاینده ها و... استفاده می شود. با این وصف مهندسی ژنتیک دارای روش های مختلفی است که یکی از مهم ترین آنها ایجاد محصولات تراریخته است. جانداران تراریخته و فروریخت کاربردهای زیادی در پزشکی و زیست فناوری دارند. اما گیاهان تراریخته حاوی مواد ژنتیکی و اصلاح شده با استفاده از روش های گوناگون مهندسی ژنتیک، عمدتاً با ورود DNA های خارجی، به جز روش های نو ترکیبی طبیعی اند. گیاهان تراریخته دارای قابلیت تولید در شرایط اقلیمی سخت و دشوار، داشتن مقاومت نسبت به آفات و بیماری های گیاهی دارند؛ و یا آنکه می توانند استفاده از انواع سموم و مواد شیمیایی را محدود کرده و بازدهی محصولات را به مقدار زیادی افزایش بدهند و به کیفیت، کمیت و بهره وری تولید غذا بیفزایند. به باور برخی کارشناسان، محصولات حاصل از دستکاری ژنتیکی (تراریخته) می توانند ضامن امنیت غذایی بشر باشند اما در مقابل عده ای معتقدند که کاشت و مصرف محصولات حاصل از دستکاری ژنتیکی علاوه بر اینکه سلامت انسان ها را تحت الشعاع قرار می دهد، چرخه و

نظم طبیعت و محیط زیست را نیز بر هم می‌زند. داستان محصولات تراریخته یا تراژنیک^۱ یکی از مباحث جنجال برانگیز جهانی است به طوری که بروز بیماری‌های ژنتیکی در نسل‌های بعد، بروز سرطان و حتی عقیم شدن انسان به عنوان مضرات تراریخته‌ها از سوی برخی از مخالفان محصولات تراریخته بیان شده است. دکتر آزاد عمرانی، عضو هیات رئیسه انجمن ارگانیک ایران و اتحادیه ملی محصولات کشاورزی در این باره گفته اند: سازمان‌های بهداشت و محیط زیست و کشاورزی نظرات مختلفی در این باره دارند، اما به طور کلی اقبال عمومی در سطح جهان، نسبت به این محصولات رو به کاهش است. محصولات تراریخته مضراتی را نیز دارا هستند، ممکن است استفاده از آن موجب ایجاد واکنش آلرژیکی شود، بقایای این جانداران برای محیط زیست نامناسب است، امکان ایجاد به وجود آمدن بیماری‌های جدید و ... با توجه به مطالب بیان شده و اهمیت محصولات تراریخته، استفاده بی‌مرزای تکنولوژی‌های جدید زیستی در حال حاضر و نقش بسیار مهم آن در زندگی بشر، لازم است که آن را از وجوه مختلف بررسی کرد. از این رو در این پژوهش به بررسی فقهی-حقوقی مواد تراریخته و مزایا و معایب آنها و همچنین موضوعات مهم در مهندسی ژنتیک پرداخته شده است. با توجه به نوپدید بودن این موضوع و تخصصی بودن آن، قبل از هر چیز، تبیین دقیق آن بر مبنای نظر کارشناسان و متخصصین را ضروری می‌نماید. لذا در پژوهش حاضر دیدگاه‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته و بر مبنای دیدگاه‌های برگزیده علمی، مطالعه انجام شده است.

۲-۱. بیان مساله

مهندسی ژنتیک و محصولات اصلاح شده تراریخته، علاوه بر آنکه مسئله‌ای مهم در دانش فناوری زیستی به شمار می‌رود، خود پرونده‌ای نو در دانش فقه است. سخن در اطراف این موضوع، فراوان است، برخی آن را پیشرفت دانش قلمداد می‌کنند و برخی پس رفت. برخی، مهندسی ژنتیک را اوج دانش بشری در عصر کنونی معرفی کرده‌اند و مخالفت‌ها را غیرعلمی و با هدف جلوگیری از وارد شدن این فناوری به کشور می‌دانند (علیدوست و حسینی، ۱۳۹۶: ۱۳). از گذشته تاکنون، غذا و محصولات غذایی از اهمیتی بالایی برخوردار بوده است و افراد تلاش‌های خود را در مسیر رسیدن به محصول غذایی مناسب به کار گیرند. همواره مسئله مواد غذایی از منظر حقوق دانان و فقیهان به عنوان

1 . Transgenic Products

افرادی صاحب نظر در زمینه‌های حقوقی و شرعی پنهان نگشته است. از طرف دیگر رشد بی‌رویه جمعیت مشکلات اساسی برای تهیه غذا مناسب به وجود آورده است و انتظار می‌رود در آینده نه چندان دور کمبود غذا یکی از مشکلات اساسی جامعه محسوب گردد. لذا برای کاهش این کمبودها روش‌هایی اندیشیده شده است تا تهیه غذا و برداشت محصولات در طی زمان کوتاه فراهم آید، که برای برطرف شدن معضلات غذایی از مهندسی ژنتیک (محصولات تراریخته) استفاده می‌شود. امروزه مواد غذایی تراریخته یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین کننده در زندگی افراد شده است. این محصولات در تمامی غذاها و حتی شیر نوزادان و فرآورده‌های لبنی موجود است که با تغییرات DNA ایجاد می‌شوند. گرچه مهندسی ژنتیک یا محصولات تراریخته یک فناوری جدید محسوب می‌شود، ولی سال‌هاست که بشر از زیست فناوری بهره برده است. استفاده از میکروارگانیسم‌ها برای تولید پنیر از مصادیق زیست فناوری است که سال‌هاست بشر از آن استفاده می‌کند. هزاران سال است که کشاورزان از دست‌ورزی ژنتیکی برای اصلاح گیاهان استفاده می‌کنند (رهنما و همکاران، ۱۳۹۰: ۷۱).

مطالعات پزشکی نشان می‌دهد که محصولات تراریخته عوارض فراوانی از نظر قوای جسمانی، روحی و روانی و... به وجود می‌آورد. عدم استفاده از آن یا به حداقل رساندن این محصولات می‌تواند ضامن سلامتی افراد گردد. در این خصوص حقوق دانان و فقیهان نظراتی را مطرح کرده‌اند. در حقوق ایران بند د ماده ۴ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی، علائم و نام‌های تجاری ۱۳۸۶ ثبت ابداعات مهندسی ژنتیک را به عنوان اختراع غیرممکن دانسته است. قانون ایمنی زیستی ابداعات مهندسی ژنتیک را در نظام اسرار تجاری مورد حمایت قرار داده است (نظام‌الملکی، ۱۳۹۴: ۱۲۱). فقیهان نیز بر این ادعا هستند که استفاده از محصولات تراریخته در صورتی می‌تواند موثر واقع شود که ایمنی و سلامت آن تایید شده باشد. در خصوص محصولات تراریخته اختلاف نظرات میان فقیهان و حقوق دانان بسیار است؛ برخی بر این باورند که محصولات تراریخته باعث بروز بیماری‌هایی همانند: سرطان، بیماری‌های پوستی و... می‌شود و به جهت ضرری بودن آنرا حرام میدانند و برخی دیگر استفاده از آن را با رعایت اصول بهداشتی جایز دانسته‌اند که در این جستار سعی بر آن است تا به بررسی فقهی-حقوقی محصولات تراریخته و مهندسی ژنتیک پرداخته و اختلاف نظرات را کاهش دهیم و در پایان حکم فقهی-حقوقی مهندسی ژنتیک و محصولات تراریخته و استفاده و تولید آن‌ها و نیز حکم قانونی اینگونه محصولات بیان می‌شود.

۳-۱. اهمیت و ضرورت تحقیق

می‌توان از نتایج حاصله از این پایان‌نامه وظیفه فقهی-حقوقی هر مکلف را بدست آورد و به تبع آن حکم جواز یا عدم جواز ترویج اینگونه محصولات مورد استفاده متخصصین در حوزه ژنتیک و محصولات تراریخته بدست می‌آید و بدنبال آن مستمسک قانون‌گذار بر جواز یا عدم جواز ترویج آن خواهد بود.

۴-۱. اهداف تحقیق

۱. تبیین حکم محصولات تراریخته و مهندسی ژنتیک در حقوق ایران
۲. تبیین ماهیت و حکم محصولات تراریخته و مهندسی ژنتیک در فقه امامیه

۵-۱. سوال‌های تحقیق

۱. محصولات تراریخته و مهندسی ژنتیک در حقوق ایران چه حکمی دارد؟
۲. ماهیت و استفاده از محصولات تراریخته و مهندسی ژنتیک در فقه امامیه چه حکمی دارد؟

۶-۱. پیشینه پژوهش

هدایتی (۱۳۹۵) در مطالعه‌ای توصیفی-تحلیلی با عنوان رد یا قبول شرعی تولید محصولات تراریخته؟ بیان نمود که همه علمای شیعه، تجاری‌سازی محصولات تراریخته را تا اطمینان کامل از بی‌خطری آن جایز نمی‌دانند.

رهنما (۱۳۹۴) در تحقیقی به بررسی تطبیقی دیدگاه ادیان مختلف در مورد فناوری محصولات تراریخته پرداخت و بیان نمود که سه دین بزرگ اسلام، مسیحیت و یهودیت در زمینه محصولات تراریخته تمایل عمومی به سمت پذیرش این فناوری و همچنین مصرف آنها دارند. همچنین عوامل متعدد دیگری مانند رسانه‌ها، فعالان محیط زیست، دانشمندان و صنایع غذایی و همچنین تمامی منابع

اطلاعاتی مردم که بر درک و شناخت مصرف‌کنندگان نقش دارند هم بر تأثیر جنبه‌های مذهبی بر پذیرش محصولات تراریخته تأثیر دارند.

بیگدلی و بدیع‌صنایع (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای به بررسی مبنای مسئولیت مدنی ناشی از محصولات غذایی اصلاح شده ژنتیکی (تراریخته) در حقوق ایران و اسناد بین‌المللی پرداختند و بیان کردند که یکی از پاسخ‌ها به نیاز روزافزون مواد غذایی جامعه جهانی، تولید محصولات تراریخته است. استفاده از این محصولات و گسترش آن، با وجود مزایا و منافعش، چالش‌ها و مسائلی را نیز به همراه دارد. ویژگی منحصر به فرد این نوع از محصولات و آثار زیست محیطی و انسانی آن، اهمیت بحث در این زمینه را دوچندان کرده است. از چالش‌های حقوقی در این زمینه، تعیین مبنای مسئولیت مدنی ناشی از این محصولات است که اختلاف‌نظرهایی نیز در اسناد بین‌المللی و نظام‌های حقوقی به دنبال داشته است.

مهاجر و همکاران (۱۳۹۰) در مقاله‌ای توصیفی-تحلیلی به بررسی ملاحظات اخلاقی و حقوقی در کاربرد محصولات تراریخته با نگاهی به قانون ملی ایمنی زیستی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که قانون ایمنی زیستی مصوب سال ۱۳۸۸ در ایران دارای نواقص حقوقی در زمینه ایجاد نظام حقوقی مدون و حاکم بر این محصولات است. قسمت عمده این ایرادات مربوط به مهمترین بحث یعنی لزوم قوانین مربوط به محصولات تراریخته و مسئولیت اشخاص خاطی است.

رضایی (۱۳۸۶) در رساله خود با عنوان نظام حقوقی حاکم بر محصولات زراعی تراریخته (اصلاح شده ژنتیک) در نظام حقوقی بین‌المللی و داخلی بیان کرد که حقوق، مرحله پذیرش کلی تکنولوژی را طی کرده و در راه ایجاد یک نظام حقوقی حاکم بر محصولات تراریخته، گام‌های جدی را چه در حوزه حقوق بین‌الملل و چه در نظام داخلی کشورها برداشته است. این نظام حقوقی، در حقوق بین‌الملل، توسعه یافته‌تر از حقوق داخلی است و با تأثیر عمده‌ای که کنوانسیون‌ها و معاهدات بین‌المللی مربوطه در توسعه نظام‌های داخلی از جمله در حقوق داخلی ایران داشته است، می‌توان ادعا کرد که یک نظام حقوقی حاکم بر محصولات زراعی تراریخته در حال تکوین است.

با توجه به بررسی پیشینه‌های گذشته، در پژوهش حاضر سعی بر آن است تا خلاءهای پژوهشی گذشته پر شود و تفاوت این پژوهش با مطالعات گذشته در تطبیقی بودن آن می‌باشد که کمتر به آن اشاره شده است. همچنین در این مطالعه به بیان حکم شرعی مکلفین در استفاده از محصولات تراریخته و نیز جواز یا عدم جواز آن جهت مراکز علمی تحقیقاتی مرتبط با علوم مربوطه و بیان حکم حکومتی آن در قوانین موضوعه پرداخته می‌شود.

۷-۱. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف بنیادی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و ابزار موردنیاز فیش‌برداری از کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها و... است. ابزار تجزیه و تحلیل اطلاعات بررسی منابع مرتبط تحقیق است و فیش‌برداری از آنها می‌باشد.

۸-۱. ساختار تحقیق

فصل اول: کلیات تحقیق

فصل دوم: مفاهیم و مبانی تحقیق

فصل سوم: جایگاه محصولات تراریخته و مهندسی ژنتیک در حقوق ایران

فصل چهارم: ماهیت محصولات تراریخته و مهندسی ژنتیک در فقه امامیه

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهاد